

דאומע

במה למחשבה לאומית

תדפיס מתוך

דאומע

חוברת
קיץ

יהודי אירופה: בדרך חזרה אל מצב של נידוי (מפואר)

שמואל טריגנו

אנו עדים למיפנה במעמדם של היהודים באירופה. הדבר נובע בחלקו מעירעור היסודות של סביבתם. הזהות היהודית שהתגבשה מחדש ביבשת זו, לאחר סיום מלחמת העולם ולאחר תום עידן הקהילות היהודיות מארצות ערב – הזהות הזאת נכנסה לתהליך של ריסוק. כשמדברים על משבר, מיד נזכרים בתופעות האנטישמיות שפקדו את אירופה בארבע השנים האחרונות. אך זהו רק קצה הקרחון. המשבר הוא עמוק הרבה יותר והוא נוגע, לאמיתו של דבר, לכל הזהויות האירופיות, כי תהליך איחוד אירופה עירער את יסודות מדינת-הלאום בכל היבשת. השינויים נוגעים לתובנות המבניות ברמה של אירופה כולה ויש לבחון את השפעתם על מעמדם של היהודים.

באופן פראדוקסאלי, השינויים מתחוללים בשני כיוונים מנוגדים. הסכמי שנגן ביטלו את הגבולות בין מדינות אירופה. אמנם זהו אירוע פוליטי, אך בו בזמן בעל ערך סמלי רב. ביטול המחיצות שבא בעקבות הסכמים אלה, מערער את היסודות של מדינת-הלאום, אשר היתה המסגרת ההכרחית של הדמוקראטיה באירופה מתחילת כינונה, בין אם מדובר במדינה ריכוזית דוגמת צרפת, ובין אם מדובר במדינות בעלות משטר פדראלי. כתוצאה מתהליכים אלה, מתערערות הן המדינה כקובעת את תחום האומה והן, ובעיקר, האומה כישות מדינית והיסטורית. ההיחלשות, העירעור, אובדן הלגיטימיות, כל אלה הם תופעות ממשיות כיום בכל מערב אירופה, תופעות המחוללות בהלה ואובדן-דרך. נוצר מצב של היעדר חוקים, בילבול ערכים, נורמות והתנהגויות. למעשה, ככל שאיחוד אירופה מתפשט ומעמיק, כך מעמיק בו בעת משבר הזהות האירופית.

התפתחות זו מלווה ב-20 השנים האחרונות בתופעה ההולכת ומתעצמת: הגירה משמעותית מאוד של אוכלוסיה חוץ-אירופית שמקורה בעיקר בארצות ערביות-מוסלמיות. אוכלוסיות אלה באות מארצות נעדרות מסורת דמוקראטית ולא לקחו חלק בתהליך התפתחות הדמוקראטיה באירופה ב-50 השנים האחרונות. הן מחזיקות בדת שלא עברה תהליך של מודרניזאציה, שאינה מבחינה בין הפן הדתי למדיני; יתרה מזו, הן נגועות בפונדמנטאליזם מזוין ובסיכסוכים אלימים. המורשת האנטי-קולוניאלית של אוכלוסיות אלה טומנת בחובה זרעים של עימותים מאוד קשים עם

שמואל טריגנו הוא פרופסור לסוציולוגיה של דתות ומדע המדינה באוניברסיטת פאריז ומנהל המכללה ללימודים יהודיים ב"אליאנס ז'ראליטה יוניברסל".

המדינות השליטות הישנות. עצם הופעתן של אוכלוסיות אלה מעל בימת אירופה בזמן התמוטטות הזהויות הלאומיות שכונו את אירופה, נתפסת על-ידי חלק נכבד מתושבי אירופה כקריאת תגר מסוג חדש כלפי זהותם. אך הפעם, מקור קריאת התגר הזו אינו פנים-אירופי, כתוצאה מתהליך האיחוד, אלא הוא בא מן החוץ ויש בו כדי לערער את עצם זהותה הגלובאלית של אירופה. הוויכוח בנוגע לאיזכור המקורות היהודיים-נוצריים של אירופה בחוקה העתידית שלה, כמו גם הוויכוח על הצטרפותה של תורכיה לאיחוד, הם משמעותיים מאד בהקשר זה. פעמים רבות, קריאת תגר זו הבאה מן החוץ נתפסת, ברמה של הזהות הלאומית של מדינות אירופה, בדומה לאתגר האיחוד הפנים-אירופי. ההגירה נתפסת כאיום על הזהות הלאומית. לכן אנו עדים לפראדוקס: איחוד אירופה גורם להקצנה של הזהויות הלאומיות ואף יתכנו צירופים חדשים, מסגרות הזדהות חדשות שיחליפו את המסגרות הלאומיות. במילים אחרות, איחוד אירופה טומן בחובו מלחמת זהויות כמו גם תהליכי שנאת זרים וגזענות. על רקע זה, יש לדון באנטישמיות החדשה.

המשבר הפוקד את מדינת הלאום האירופית גורם לשני סוגי תוצאות לגבי מעמד היהודים: השפעה על התשתיות החיצוניות שהן פרי האמאנציפאציה, והשפעה על תחיית העם היהודי לאחר השואה. ביטול המחיצות הלאומיות גרם לתופעה של חוסר יציבות לגבי הזהות היהודית במדינות אירופה השונות, כיוון שזהות זו התגבשה תוך הישענות על זהויות אלה, על-מנת למסד את הלגיטימיות של הזהות היהודית. לאור התרופפות זו, היהודים נשארים לפעמים אזרחי הלאום האחרונים במדינות שזהותן הלאומית מיטשטשת ומתמוטטת. כך הם פני הדברים בצרפת, למשל.

כמו כן יש להיחלשות המדינה (הדמוקרטית) תוצאה בלתי צפויה. עליונותה על פני החברה האזרחית היקנתה את עקרון השוויון האזרחי שמשטר זה הבטיח, ויצרה "שכבת מגן" עבור המיעוט היהודי. כתוצאה מכך, נוטרל אי-השוויון שחברה אזרחית, הנתונה לשיקולי רוב ומיעוט, יוצרת. מעתה מעמד המדינה נחלש לעומת היישות האירופית; נוסף לכך, החברה האזרחית מתפצלת ומקבלת גוון "רב-תרבותי". כל אלה הופכים את הקהילות היהודיות למיעוטים העלולים לראות סחף במעמדם כאזרחים שוויוניים. הדבר הוא בלתי נמנע.

צרפת יכולה להוות דוגמה ייחודית לכך: משקלו של הקול הערבי-מוסלמי (העולה, כאוכלוסיה, לפחות פי 10 על זה של הקול היהודי) מאפשר לנבא, שהאינטרס היהודי ייהפך לשולי בזירה הצרפתית, שבה האזרחות עלולה להיות קשורה, הלכה למעשה, להשתייכות האתנית. כתוצאה מכך, יתכן דיכוי של הרוב כלפי המיעוט, שכבר לא יוכל למצוא מחסה בצילה של המדינה המתעלה מעל לכל השתייכות. דאגה זו מורגשת מאוד בקרב יהדות אירופה מאז תחילתה של ה"אינתיפאדה" השנייה לפני כארבע שנים, מאחר שהיא העלתה את הגורם הערבי-מוסלמי על הבימה הפוליטית האירופית, על חשבון היהודים. הוכחה לכך היא ההשוואה המתמדת בין היהודים, למרות היותם אזרחים ותיקים, לבין האזרחים החדשים בקרב המהגרים. ההשוואה הזאת מתייחסת הן למישור הפוליטי, הן לרגשי והן לאינטלקטואלי. הקהילה היהודית

נמצאת במצב דומה לקהילות שמקורן בהגירה, והתקינות הפוליטית מחייבת השוואה מתמדת שכזו. עקב כך, היהודים חוזרים להיות חסרי לגיטימיות, זרים, אזרחים שזה עתה קיבלו את אזרחותם.

תחושות אלה מתחזקות לאור הגל האנטי-ישראלי והאנטי-ציוני בדעת הקהל האירופית, ולאור התעוררותו של גל אנטישמי חסר תקדים. המאפיין הבולט ביותר של אידיאולוגיה אנטישמית זו, הוא הגדרתה של ישראל כמדינה נאצית, והאשמה המופנית כלפי הקהילות היהודיות בדבר "מיסחור השואה". אנו נמצאים בנקודת מיפנה חשובה מאד בהיסטוריה של יהדות אירופה שלאחר המלחמה. תמונת המצב מורכבת מאוד. ואין מדובר ברטוריקה גרידא. אל נשכח שכל זה מתרחש לאחר ועידת שטוקהולם משנת 2000, שדנה בחינוך בכל הקשור לשואה. ואכן, מתגבשת אידיאולוגיה שלמה, הנשענת על גבי הזיכרון האירופי של השואה. היהודי הוא אמנם הקרבן, והעם היהודי המת נשמר בגנוי מרומים. אך לגבי העם היהודי החי, אין הדבר כך והוא נתפס בהכרח, לפי גישה זו, כמיפלצתי ולא-אנושי. ואמנם, היינו עדים לעירעור עקרוני של צורות תחיית העם היהודי לאחר השואה, בין אם מדובר במדינת ישראל ובין אם בקהילות היהודיות בתפוצות, בעיקר באירופה. התהליך הזה בהכרח מציב סימן שאלה לגבי ההסכמה שבשתיקה בדבר הופעתה המחודשת של היהדות באירופה ב-50 השנים האחרונות. ואכן, השואה מציינת את כישלונה המוחלט של האמאנציפאציה של היהודים באירופה הליבראלית. האוטו-אמאנציפאציה, או במילים אחרות, הציונות, נהפכה לנציגה של המשכיות היהודית, של שיקום מעמד היהודים בציבוריות הדמוקרטית.

תופעת העירעור על לגיטימיות הקיום של מדינת ישראל, שמתפשטת באירופה, מנסה להחזיר לאחור את מעמדם של היהודים למצב של נידוי, אמנם נידוי מפואר, אך עדיין נידוי: לאחר המלחמה, היהודים סירבו בתוקף לקבל מעמד שכזה. האפשרות הזאת היא עדיין בעלת סבירות נמוכה, אך חלק גדול של היהודים מרגישים אותה בחזקה. אם, לרוע המזל, היא תתגשם, מה שנעשה מתוך בחירה, באופן חיובי ורצוני, לאמור המשכיות ושיקום הזהות היהודית, חיזוק הזיקה לעם ישראל, כאשר כל אלה משולבים עם השתתפותם במרחב הציבורי – שילוב זה עלול להתמוטט לחלוטין. במקרה כזה, ההשתייכות היהודית והזהות הקהילתית יהפכו להסתגרות, לבחירה להיות דחוי וחריג, לניתוק מהציבוריות ומכל לגיטימיות מוסרית. הדבר עלול להתרחש ישירות, כאשר להשתייכות יהודית מוצהרת לא יהיה מנוס מכך, או באופן עקיף, כאשר הסביבה תעניק לזהות היהודית ובניגוד לרצונה של זו, משמעות שלא היתה קיימת בה.

שני תהליכים אלה התפתחו משך ארבע השנים האחרונות כאשר היהודים, מכל מיני נסיבות, נדרשו בתוקף להסתייג מתמיכתם בישראל, כהוכחה לעצם היותם בני שיח ראויים. על מנת להימנע ממצבים מביכים שכאלה, הרבה יהודים העדיפו להיפגש עם בני דתם. דוגמה נוספת: בצרפת המוני תלמידים ומורים יהודים נמלטו מחוסר הביטחון של בתי הספר הציבוריים ומצאו מקלט בחיק בתי הספר היהודיים. בתי

אנדרטת השואה שנחנכה ב־10 באפריל בלבה של ברלין

הספר היהודיים שנוסדו כדי לתת אפשרות בחירה חופשית ובונה, נכפים כיום על הקהילה שהופכת לגטו. יש אפוא סימן מדאיג למידור חדש של החברה האירופאית, הפעם לא בהתאם ליסודות של מדינת-לאום דמוקראטית, אלא לפי צו של אידיאולוגיה פוליטית שכבר לא תהיה דמוקראטית. אלה הם האתגרים היהודים והאירופיים של העת הזאת.